

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 12. A Csíki Magánjavak iratai (II.)

A Magánjavak a közjó szolgálatában

Az 1909. évi alapszabály szerint a Csíki Magánjavak célja olyan intézményeket létesíteni, fenntartani és segíteni Csík vármegye területén, amelyek a földművelés, kézmű- és gyáripár, bányászat, kereskedelem emelésére és a nép oktatására szolgálnak, azontúl ösztöndíjakat és segélypénzeket adományozni, valamint olcsó kamatlábú kölcsönöket nyújtani, és ezáltal a csíki székelyeket anyagilag támogatni.¹ Ennek megfelelően a Csíki Magánjavak elsődleges feladatának a kultúra fejlesztését és terjesztését, illetve az új gazdasági követelményeknek megfelelni tudó emberanyag kiművelését tekintette. Sokat áldozott a csíki oktatás színvonalának emeléséért mind az iskolaépítések által, mind a már meglévő intézmények felszereltségének bővítése, diákjainak ösztöndíjjakkal való támogatása révén.

A közoktatást és a művelődést szolgáló építkezések sorában az első nagyobb szabású vállalkozás a csíkszeredai Polgári Leányiskola felépítése volt (1890–1891), majd a Római Katolikus Főgimnázium csíkszeredai épülete következett (1909–1911), amelynek építkezési költségeit a magyar állammal és az Erdélyi Római Katolikus Státussal közösen fedezte. Id. Pál Gábor főgimnáziumi igazgató javaslatára a Magánjavak 1913-ban árva- és szeretetházat létesített Csíksomlyón, s ennek céljára megvásárolta a Csíkszeredába beköltözött katolikus főgimnázium épületét, majd a továbbiakban is fedezte az intézmény teljes működési költségét. A vármegye iskolái közül rendszeres támogatásban részesült a főgimnáziummal fejlesztett gyergyószentmiklósi Polgári Fiúiskola, valamint a szintén gyergyószentmiklósi Fogarassy Mihály Leánynevelő Intézet is.

A Magánjavak fontos szerepet vállalt a székelyek előmenetelének támogatásában tanulmányi ösztöndíjak biztosítása által is. A kizárólag pályázat útján elnyerhető támogatásra csak a Magánjavakhoz jogosult, tehát a vármegyében született és lakó székely családok gyermekei tarthatnak igényt, a Lóbeszerzési alaphoz származó ösztöndíjat pedig a huszárcsaládok leszármazottai pályázhatták meg. Sok más támogatott mellett a Magánjavak ösztöndíjasai voltak diákkorukban László

Dezső és Pál Gábor későbbi ügyvédek, az Országos Magyar Párt parlamenti képviselői, Antal Áron csíkszeredai főgimnáziumi tanár, Endes Miklós történész, jogász, Balás Jenő bányamérnök, Csibi Lőrinc, a selmecbányai akadémia tanszékvezető tanára, Köllő Miklós, Nagy István, Szopos Sándor és Márton Ferenc képzőművészek.

A vármegye kulturális és társadalmi életének fellendítéséhez a Magánjavak a csíkszeredai Vigadó felépítésével (1904) járult hozzá, mely épületben kaszinó, kávézó, vendéglő is működött, de kártyaszobákat és vendégszobákat is kialakítottak. Színháztermében az első világháborút megelőző időszakban Csíkszereda első mozgóképszínháza működött.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Magánjavak a közegészségügy támogatása területén is, hiszen jelentős összegeket fordított a csíkszeredai kórház bővítésére és felszereltségének fejlesztésére.

Az eddig vázolt közhasznú támogatások mellett a Magánjavak vezetése kötelességének tartotta, hogy az 1916-os román betörést megszenvedő csíkiak talpra állását is támogassa, e célból 1918 januárjában 200 ezer koronát (150 ezret a megyeszékhely lakóinak és 50 ezret a többi helységnek), valamint 40 ezer köbméter épületfát ajánlott fel az épületekben károsult lakosságának.²

A vagyon kisajátítása

„A román impériumnak Csík vármegyére való tényleges kiterjesztése után... a Csíkmegyei Magánjavak vagyona állandóan szálka volt a román állami közegek s főképpen a prefektusok szemében, s sokszor történt kísérlet arra, hogy erre a vagyonra kezet tegyenek”,³ azonban az 1909-es alapszabály azon kitétele, hogy magánjellegű és nem vármegyei javakról van szó, rövid ideig megmentette a vagyonkomplexumot a kisajátítástól.⁴ Aztán 1921-ben megszületett az új agrártörvény, amely a Magánjavak erdeinek közel felét kisajátította. Jellemző a földtörvény végrehajtásának etnikai motivációjára, hogy a kisajátítás alól mentesült a naszói román ezred vagyona, utóbb pedig a Karánsebesi Román Határőrvidéki Alap is.

Első körben kisajátítás alá esett 34 146 hold birtok, majd 1923. február 26-án miniszteri jóváhagyásban részesültek az Agrár Bizottság korábbi évben kelt kisajátítási határozatai is, melyek nyomán 1923 áprilisában a román kormány a Magánjavak Igazgatóságát feloszlatta és a megmaradt vagyont is birtokba vette. A Magánjavak vezetése beadványban tiltakozott az Agrár Bizottság törvénysértőnek minősített eljárása miatt. Az érvelés tulajdonjogi vonatkozásában a beadvány szerzői azt hangsúlyozták, hogy a Magánjavak tulajdonjoga a csíki székelyeket il-

A Vigadó épülete archív felvételen

A csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium épülete archív felvételen

leti meg és nem a magyar, majd utóbb a román államot; eljárásjogi szempontból pedig hivatkozási alapot az jelentett, hogy az Agrár Bizottság döntése meghozatalakor nem a kisajátítás, hanem a tulajdonjog kérdésében döntött, ami nem tartozott a hatáskörébe, tehát határozata törvényellenes.⁵ Alexandru Constantinescu földművelésügyi miniszter válasza az egyik ilyen tárgyú parlamenti interpellációra önmagáért beszél: „A román történelemnek örökre dicsőséges napja marad az a nap, amikor e vagyont az állam minden kártalanítás nélkül elvette”.⁶

Az elkobzást követően a román állam gyorsan hozzálátott a vagyon nemzetiségpolitikai szempontok szerinti hasznosításához: a havasi javak felosztásra kerülő területének 80%-át a megye északi részén fekvő, túlnyomóan román lakosságú Bélbor, Holló, Békás, Tölgyes községek és a Ditróhoz tartozó Hodos, Várhegy és Salamárs román falvak kapták, ugyanakkor a megye déli részén fekvő birtokrészből a Csíkszentmárton közelében fekvő területeket Kóstelek és Csügés kapták meg.⁷ Az állami kézben maradt 28 ezer holdnyi tartalékbirtok sorsa a letarolás és az eladás lett.

A havasi javakhoz hasonlóan 1923 után az ingatlanok is a románság céljait szolgálták. A Polgári Leányiskolát 1927-ben megszüntették, és helyette létrehozták a Petru Rareș román tannyelvű algimnáziumot, amely 1940-ig működött. Az Árvaházat az állam fenntartotta ugyan, de elemi iskoláját román tannyelvűvé alakította. A Mikó-várat a román hadsereg számára kaszárnyának foglalták le, az egykori Ezredparancsnokság (a mai fül-orr-gégészeti) épületébe közhivatalok, a Vigadóba az ASTRA román közművelő-

dési egyesület Csík megyei szervezete költözött be, a borszéki villába pedig minisztériumi (nyilvánvalóan nem magyar) hivatalnokok jöhettek üdülni. A csíkszeredai Gazdasági Felső Népiskola – noha állaga ezt nem indokolta volna – lebontásra került, helyén pedig a Magánjavak erdeiből kapott faanyag értékesítéséből származó pénzen – és amint Pál Gábor keserűen megjegyzi: „éppen a vármegyeház közvetlen közelében”⁸ – felépült az ortodox templom.

Harc a visszaszerzésért

A kisajátítás és a vagyon elkótyavetyélése miatt a Magánjavak vezetése és az erdélyi magyar politikai érdekvédelem az 1920-as évek folyamán számos beadványt terjesztett a román kormány és a parlament elé, mindhiába.⁹ A hatóságok sokáig sikerrel akadályozták meg, hogy az ügy nemzetközi fórumok elé kerüljön: Gaál Endre igazgató 1923-ban szerkesztett beadványából például négyszáz ki nyomatott példányt kobozott el a Siguranța.¹⁰

Annak ellenére, hogy a Magánjavak ügye számtalanszor képezte politikai alkuk tárgyát, napirenden szerepelt a csucsi paktum (1923) megkötésekor, de az Alexandru Averescuval (1927) vagy a Iuliu Maniuval (1928) való egyezkedések során is, a politikai út semmilyen eredményt nem hozott. Ilyen előzmények után fordult Pál Gábor és Balogh Artúr jogorvoslatért a Népszövetséghez, és utaztak hétszer is Genfbe a Magánjavak ügyét előadni. De az 1929. június 25-i petíció és az azt követő több pótbeadvány¹¹ sem vezettek a remélt eredményre: már az ügy megoldására hozott népszövetségi döntés is félmegoldás lett volna, ráadásul ennek végrehajtását a román hatóságok ügyesen ki is kerülték. Az ügyet vizsgáló népszövetségi tanács 1932. szeptember 27-én

tette közzé határozatát, mely szerint visszaállítandó a Magánjavak régi igazgatósága, a román állam pedig vissza kell szolgáltassa a városi ingatlanokat, a borszéki üdülőházat, illetve a havasi javakból 11 659 holdat, továbbá az állami kezelésben lévő román algimnáziumba (egykori Leányiskolába) és az Árvaházba újra be kell vezetni a magyar tanítási nyelvet. A kormány az 1934. július 3-án elfogadott *A Csíki Javak fölötti vitás ügy felszámolása* című törvénnyel¹² véglegesen kívánta rendezni az ügyet, de csak abban az esetben tett volna eleget a népszövetségi határozatnak, ha az Igazgatótanács egyszer és mindenkorra lemond a vagyon többi részéről.¹³ A vezetés nem volt hajlandó ilyen nyilatkozatra és a továbbiakban is fenntartotta a teljes vagyonra vonatkozó tulajdonigényét, ahogy azt már a korábbi egyezkedések folyamán, 1931-ben is megfogalmazta: „E vagyont a kormány elvehette erőszakkal, és megtarthatja továbbra is, mert hatalmában áll, de arra sohasem vehet rá bennünket, hogy a csíki székelység nevében a vagyon tulajdonjogáról és rendeltetéséről egészben lemondjunk, és a vagyonelkobzással elkövetett súlyos jogtalanságot e lemondással minden időkre megváltoztathatatlaná tegyük”.¹⁴ A román kormány 1934. évi és későbbi nyomásgyakorlásaira utóbb Pál Gábor így emlékezett: „Ezt a nyilatkozatot a leghatározottabban megtagadtuk, s így a vagyon azon része is a román állam birtokában maradt, melyet a román állam visszaadni ígért”.¹⁵ A Magánjavak ügyében született törvény megjelenését követően az Igazgatótanács újjáalakult. A Györgypál Domokos, Kováts Károly, Ábrahám József, Gál József, László Dezső, Benke Antal, Pál Gábor, Kolumbán József, Zentai Ernő összetételű tanács, illetve Gaál Endre igazgató egy ideig pert fontolgattak a román állam ellen, majd elálltak ettől és hosszan elhúzódó tárgyalássorozatba bocsátkoztak a román hivatalosságokkal, számottevő eredmény nélkül. 1939. március 16-án Györgypál Domokos, az Igazgatótanács elnöke levélben fordult gr. Bánffy Miklóshoz, a Magyar Népközösség elnökéhez, hogy közvetítsen a Magánjavak képviselői és Silviu Dragomir miniszter közötti tárgyalásokban, az ügyben azonban a második bécsi döntésig (1940. augusztus 30.) már jelentős előrelépés nem történt.

Észak-Erdély visszatérését követően a csíkiak nagy várakozással tekintettek Budapest felé, onnan várták a Magánjavak ügyének megoldását is. A Fővezetés 1940. október 29-én Pál Gábor miniszteri megbízottal ruházta a Magánjavak ideiglenes igazgatásának feladatát, aki hamarosan ki is dolgozta előterjesztését, mely-

ben a Magánjavak önkormányzati szervezetének visszaállítását (egy új alapszabály alapján megválasztandó igazgatótanács megalakulásáig az 1934-ben megválasztott Igazgatótanács vagy az 1919. évi Húszas Bizottság megerősítését, illetve kooptálással történő bővítését), vagyoni kérdésekben pedig az 1923. évi törvénytelen elkobzás semmissé nyilvánítását, valamint az azt megelőző állapot visszaállítását javasolta. A jogosultság tekintetében vitatta mindkét alapszabály erre vonatkozó megfogalmazásait, és azt javasolta, hogy a „Csikmezei székely volt határőrök vagyonközössége” mint jogi személy volna elismerendő.

Végül 1941 augusztusában megtörtént a Magánjavak jogi helyzetének rendezése, a vonatkozó kormányrendelet azonban több kérdésben is szembement a Pál Gábor által megfogalmazott javaslatokkal: a vagyonnak csupán az a része került vissza telekkönyvileg a Magánjavak birtokába, amelyet a román állam tartalékként kezelt, a vezetés kérdésében pedig arról rendelkezett, hogy a törvényhatósági bizottság egy nyolctagú igazgatótanácsot kell válasszon, melynek elnöke Csík vármegye alispánja lesz. Ezt követően, 1941. november 29-én Pál Gábor benyújtotta lemondását Bárdossy László miniszterelnöknek, illetve Hóman Bálint miniszternek.

Úgy tűnik, a Magánjavak helyzetének 1941. évi rendezése mégsem volt végleges, hiszen a magyar kormány még 1944-ben is a szabályozással foglalkozott: Lakatos Géza miniszterelnök a hivatalba lépésének másnapján, 1944. augusztus 30-án újabb rendeletet bocsátott ki a Magánjavak igazgatása ügyében, ennek azonban a gyakorlatban már nem volt hatályossága. A visszaálló román igazgatás alatt az 1940 előtti állapotok tértek vissza.

A fond iratanyagának zömét a Magánjavak vagyonának kezeléséből származó irattípusok jelentik: számadások, pénztári naplók, kimutatások, jelentések, haszonbérleti szerződések, gazdasági üzemtervek, a Lóbeszerzési és Ruházati alapok éves költségvetései, a Földművelésügyi Minisztériummal és Csíkszékkal, illetve Csík (vár) megyével folytatott hivatali levelezés, számlák, igazgatói utasítások. Az 1921 utáni iratanyagból megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az elkobzott vagyon visszaszerzésével kapcsolatos iratok: a Csík mezei prefektúrával, a román kormánnyal, illetve a Népszövetséggel folytatott hivatali levelezés, panaszbeadványok, memorandumok, határozatok. A Magánjavak története szempontjából rendkívül fontosak a

A Polgári Leányiskola épülete régi képeslapon¹⁶

(Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1994 (reprint). 493.

két világháború közötti vezetőségi tagok (Györgypál Domokos, Gaál Endre, Pál Gábor) feljegyzései és levélfogalmazványai, továbbá az 1897. és 1909. évi alapszabályok, valamint Pál Gábor alapszabály-tervezete 1940-ből.

Az 1989-es rendszerváltást követően az újjáalakult Csíki Magánjavak megpróbálta egykori vagyonát visszaszerezni, az ügy pedig hosszantartó, nacionalista felhangoktól sem mentes politikai csatározás része lett. Vélhetően e folyamattal magyarázható az is, hogy a levéltár helyi vezetése – valamikor az 1990-es évek második felében – kivonta a kutatásból 45 iratot (148, 158–201 közötti jelzeteket), zömében olyanokat, amelyek az 1921. évi kisajátítás, illetve az 1923. évi elkobzás nyomán a jóvátétel céljával keletkeztek. Ma már ezek újból kutathatóak.

Jelentős iratmennyiség (kb. 2,50 folyóméter), azaz a fond mintegy fele nincs leltározva, így objektív okok miatt egyelőre nem kutatható. Remélhetőleg az is mihamarabb hozzáférhető lesz, és új adalékokkal gazdagítja helytörténeti ismereteinket.

F 78 A Csíki Magánjavak iratai (évkör: 1869–1950; mennyiség: 289 levéltári egység, 5,00 fm.; leltárszám: 44; magyar, román, német és francia nyelvű iratok)

Bicsok Zoltán

1. A Román Országos Levéltár Hargita megyei kirendeltsége Csíkszeredében (a továbbiakban CsLvt), F 12 Pál Gábor iratai, 1. iratcsomó, 4.
2. Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története 1869–1923. „A székelység boldogulásának előmozdítója.”* Csíkszereda, 2008. 140.
3. Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszékek*

4. A román hatóságok csak az 1923. évi elkobzás után megindult visszaszerzési törekvések nyomán kezdték kétségbe vonni az 1909. évi alapszabály hatályosságát.

5. Mivel az alkotmány értelmében vagyonától bírói ítélet nélkül senki sem fosztható meg, bírói ítélet pedig csak bírói fórumokon hozható, és arra való tekintettel, hogy az Agrár Bizottság nem bírói fórum, határozata alkotmányellenes – írták a beadvány szerzői. Lásd Tamás Sándor: *A Csíki Magánjavak*. In: Erdélyi Múzeum, LVII. kötet (1995) 3-4. füzet. 29.

6. Idézi Pál Gábor 1941. évi előterjesztésében. CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 22.

7. Kocsis: *i. m.* 156.

8. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 224. iratcsomó, 71.

9. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 151 és 159. iratcsomók.

10. A panaszbeadvány egyik példánya megvan: CsLvt, F 12 Pál Gábor iratai, 1. iratcsomó, 1–9.

11. A Népszövetséghez benyújtott panaszbeadványok fogalmazványai, másodpéldányai, valamint a Népszövetséggel folytatott levezetés megtalálható: CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 160, 163, 164, 167, 169–171, 176, 184, 185, 187–189, 195 iratcsomók.

12. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 57–61.

13. A törvény 2. cikkelye kimondta: „Az Uradalmi Minisztérium felhatalmaztatott, hogy egy nyilatkozat ellenében, mely szerint az összes bármilyen követelések véglegesen megszüntek, átadja a csíki javak igazgatóságának, jelenlegi állapotokban, az alábbi javakat...” – közli Pál Gábor 1941. évi előterjesztése, M mellékletként. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 63.

14. Idézi Tamás: *i. m.* 40.

15. Pál Gábornak Csík vármegye Katonai Parancsnokságához címzett, 1940. november 4-ei jelentése. F 78, Csíki Magánjavak iratai, 201. iratcsomó, 5.

16. A képek Vofkori György: *Csíkszereda és Csíksomlyó képes története* (Békéscsaba, 2007) c. munkából származnak.